

Капіталізм і нерівність



Джеррі МЮЛЛЕР,
професор історії
Католицького університету
США

Нерівність справді зростає практично в усьому постіндустріальному капіталістичному світі. Однак незважаючи на думку багатьох лівих, політика тут ні до чого, оскільки навряд чи здатна зупинити цю тенденцію, адже проблема є набагато глибшою, ніж прийнято вважати. В останні кілька століть поширення капіталізму супроводжувалося нечуваним прогресом, неймовірним зростанням матеріального добробуту, а також безпрецедентним розвитком усього людського потенціалу. Однак властива капіталістичній динамічність зумовила, окрім переваг, відчуття незахищеності, тому його просування завжди викликало опір. Політична й інституційна історія капіталістичних товариств здебільшого є хро-

нікою спроб послабити або пом'якшити цю незахищеність, і тільки створення сучасної держави добробуту в середині ХХ ст. дало змогу капіталістичній та демократії співіснувати у відносній гармонії.

Розвиток технологій, фінансового сектору та міжнародної торгівлі призвів до появи нових форм незахищеності у провідних капіталістичних економіках, умови життя ставали все більш різноманітними, а нестабільність існування відчувалася не тільки нижчими класами, а й середнім станом. Праві переважно ігнорували проблему, а ліві намагалися її вирішити за допомогою державного втручання, незважаючи на витрати. У довгостроковій перспективі обидва підходи неефективні.

Капіталізм – це система суспільно-економічних відносин, основою яких є приватна власність, вільний обмін товарами і послугами, а також використання ринкових механізмів для регулювання виробництва та розподілу товарів і послуг. Деякі з елементів капіталістичного устрою знайомі людству з незапам'ятних часів, але тільки в XVII-XVIII століттях в окремих країнах Європи та Північної Америки вони почали діяти як єдиний

механізм. Протягом історії домогосподарства споживали більшу частину того, що виробляли, і виробляли більшу частину того, що споживали. Проте в якийсь момент значна частина населення в деяких країнах почала купувати більшу частину того, що вони споживали, за рахунок коштів, отриманих від продажу більшої частини того, що вони виробляли.

Зростання кількості домогосподарств, орієнтованих на ринок і так зване комерційне товариство, зробили серйозний вплив практично на всі аспекти людської діяльності. До капіталізму умови життя визначали традиційні інститути, що ставили вибір і долі окремих людей у залежність від різних общинних, політичних і релігійних структур. Ці інститути зводили зміни в суспільстві до мінімуму, тому люди не мали можливості істотно перетворити своє життя, зате були захищені від примх долі. З приходом капіталізму людина отримала більшу свободу дій і стала нести більшу відповідальність за власне життя. Ць знімало обмеження й одночасно лякало, оскільки могло призвести не тільки до прогресу, а й до регресу.

Меркантилізація – переорієнтація з чисто

споживчої ринкової діяльності на вільну – дала змогу більш ефективно використовувати час і зосередитися на виробництві тих товарів, які користуються відносно високим попитом, купуючи все інше у інших. У нових формах торгівлі та виробництва застосовувався поділ праці, що дало змогу знизити собівартість предметів домашнього вжитку та наситити ринок новими товарами. Результатом, як писав історик Ян де Фріс, стало те, що сучасники називали «пробудженням апетиту розуму» – розширенням суб'єктивних потреб і їх нове суб'єктивне сприйняття. Критики капіталізму від Руссо до Маркузе засуджували постійне зростання потреб, оскільки людина, на їх думку, ставала заручником неприродних бажань. З іншого боку, захисники ринку, починаючи з Вольтера, високо оцінювали розширення діапазону людських можливостей. На їх думку, задоволення зростаючих бажань і потреб є суттю цивілізації.

Найбільш ранніми товарами сучасного типу були друковані книги (у першу чергу, звичайно, Біблія), зниження цін на які та їх зростаюча доступність мали навіть більш доленосне значення, ніж, ска-



жімо, винахід двигуна внутрішнього згоряння. Так само поширення газетного паперу сприяло появі газет і журналів. Вони, у свою чергу, зумовили створення нових ринків у сфері інформації та бізнесу зі збору та передачі новин. У XVIII ст. новини з Індії йшли до Лондона кілька місяців, сьогодні на це потрібно миті. Книги та новини дали змогу розширити не лише нашу обізнаність, а й уяву, здатність співпереживати і вдосконалювати власні життєві умови.

У кінці XVIII - початку XIX ст. відбувалося поступове впровадження нових засобів виробництва в економіці. Це було століття машин, коли органічні джерела енергії (людина і тварини) замінялися неорганічними (насамперед паровим двигуном). Надзвичайно підвищилася продуктивність праці. Прискореними темпами зростала обробна промисловість із використанням фабрик і заводів, що будувалися навколо нових машин, які були занадто громіздкими, шумними та брудними для домашніх умов. Робота поступово відокремлювалася від домашнього господарства, що зрештою змінило структуру сім'ї.

Протягом майже всієї

історії головним чинником незахищеності людини залишалася природа. У традиційних суспільствах, як зазначав Маркс, економічна система була орієнтована на стабільність – і стагнацію. Капіталістичне суспільство, навпаки, орієнтувалося на інновації та динамічність, створення нових знань, нових продуктів, нових видів виробництва та розподілу. У результаті основний осередок незахищеності змістився від природи до економіки.

Гегель зазначав у 1820-х рр., що для чоловіків у ринковому суспільстві, заснованому на моделі «годувальник – господиня», почуття самоповаги та визнання іншими пов'язане з наявністю роботи. Це становило серйозну проблему, оскільки на динамічному капіталістичному ринку безробіття – життєва реальність. Поділ праці, створений ринком, означав, що багато робітників мали вузьку спеціалізацію. Ринок зумовив постійно мінливі потреби, а підвищений попит на нові продукти означав зниження попиту на старі вироби. Чоловіки, чиє життя було пов'язане з виробництвом застарілих товарів, опинилися без роботи і підготовки, яка давала б їм

можливість отримати нову зайнятість. Механізація виробництва також призвела до втрати робочих місць. Іншими словами, із самого початку розбудова і новаторство індустріального капіталізму були затьмарені незахищеністю робочої сили.

Маркс і Енгельс описували динамічність капіталізму, незахищеність, підвищення потреб і розширення культурних можливостей у «Маніфесті комуністичної партії»: «Буржуазія шляхом експлуатації всесвітнього ринку зробила виробництво і споживання всіх країн космополітичним. На превеликий жаль реакціонерів, вона вирвала з-під ніг промисловості національний ґрунт. Споконвічні національні галузі промисловості знищені і продовжують знищуватися з кожним днем. Їх витісняють нові галузі промисловості, введення яких стає питанням життя для всіх цивілізованих націй, галузі, що переробляють уже не місцеву сировину, а сировину, що привозиться з найвіддаленіших місць земної кулі, і виробляють фабричні продукти, споживані не тільки всередині даної країни, а й у всіх частинах світу. Замість старих потреб, що задовольняються вітчизняними продуктами, виникають нові, для задоволення яких потрібні продукти найвіддаленіших країн і різного клімату. На зміну старій місцевій та національній замкнутості й існуванню за рахунок продуктів власного виробництва приходить усебічний зв'язок і всебічна залежність націй одна від одної».

У ХХ ст. економіст Йозеф Шумпетер розвинув цю точку зору, заявляючи, що капіталізм характеризується «творчим руйнуванням», коли нові продукти та форми поширення й організації витісняють старі. Однак на відміну від Маркса, який бачив джерело динамізму в бездушному прагненні до збільшення «капіталу» (за рахунок, як він вважав, робочого класу), Шумпетер зосередився на ролі підприємця, новатора, який вводить нові товари, відкриває нові ринки та методи.

Експансія соціальної держави після Другої світової війни розгорнулася в період швидкого зростання західних капіталістичних економік. Успіхи індустріальної економіки давали змогу забирати частину прибутків і зарплат на державні потреби за допомогою оподаткування. Допомогли також і демографічні умови в повоєнний період: оскільки модель сім'ї «годувальник – господиня» продовжувала домінувати, народжуваність залишалася помірно високою, що сприяло прийнятному співвідношенню активних працівників і утриманців. Освітні можливості розширилися, елітні університети стали приймати студентів, ураховуючи їх досягнення в навчанні та потенціал, усе більше дітей отримували середню освіту. Поступово усувалися бар'єри для повноцінної участі жінок і меншин у житті суспільства. Результатом змін стала тимчасова рівновага, коли розвинуті капіталістичні країни пережили потужний економічний ріст, що супроводжувався висо-

кою зайнятістю та відносною соціально-економічною рівністю.

Для людства в цілому кінець XX і початок XXI століть стали періодом надзвичайного прогресу, неабиякою мірою завдяки поширенню капіталізму. Економічна лібералізація в Китаї, Індії, Бразилії, Індонезії та інших країнах, що розвиваються, дала змогу сотням мільйонів людей подолати бідність і стати частиною середнього класу. Споживачі в більш розвинених капіталістичних країнах, таких як США, відчули в цей час різке падіння цін на чимало товарів – від одягу до телевізорів – і можливість користуватися широким асортиментом нових товарів, які змінили їхнє життя.

Проте ці досягнення були затьмарені такими одвічно властивими капіталістичними рисами, як нерівність і незахищеність. У 1973 р. соціолог Деніел Белл зазначав, що в розвиненому капіталістичному світі знання, наука і технології наближають так зване постіндустріальне суспільство. Промисловість колись витіснила таке важливе джерело зайнятості, як сільське господарство, заявляв він, тепер же сектор послуг витісняє промисловість. У постіндустріальній економіці, заснованій на знаннях, виробництво промислових товарів більшою мірою залежить від технологічних ресурсів, а не навичок працівників, які виготовляють і збирають продукцію. Це означало відносний спад затребуваності та економічної цінності кваліфікованих і низькокваліфікованих



робітників, так само як колись відбувся спад затребуваності та цінності сільгоспробітників. У такій економіці попитом користуються науково-технічні знання та вміння працювати з інформацією. Революція інформаційних технологій, що охопила економіку в останні десятиріччя, тільки посилила ці тенденції.

Нова постіндустріальна економіка справила ключовий вплив на статус і роль чоловіків і жінок. Відносна перевага чоловіків у доіндустріальній та індустріальній економіці значною мірою ґрунтувалася на їх фізичній силі – нині попит на неї все менший. Жінки, навпаки, завдяки біологічним особливостям або соціалізації, отримали перевагу за своїми людськими якостями та вмінням розуміти емоції, що є більш затребуваним у економіці, орієнтованій на послуги, а не на виробництво матеріальних благ. Частка участі жінок у економіці збільшилася, і їх праця цінується вище, відповідно час, присвячений домашнім турботам, виділяється за залишковим принципом.

Це призвело до заміни

сім'ї з чоловіком-годувальником і жінкою-господиною на нову модель, де чоловік і дружина обидва заробляють гроші. І прихильники, і критики приходу жінок у економіку схильні перебільшувати значення в цих змінах ідеологічної боротьби фемінізму, недооцінюючи роль, яку відіграли зміни в капіталістичному виробництві. Переорієнтація жіночої праці почасти стала можливою завдяки появі нових товарів, що скоротили час на роботу по дому (пральні машини, сушарки, посудомийні машини, водонагрівачі, пилососи, мікрохвильові печі). У свою чергу, чим більше часу приділялося економічній діяльності, тим вищим ставав попит на нові товари, орієнтовані на домашнє споживання (наприклад, готова й упакована їжа), розширювався ресторанний бізнес і мережі швидкого харчування. Це призвело до того, що догляд за дітьми, літніми та хворими все частіше передовіряється не родичам, а найманим працівникам.

Постіндустріальні соціальні тенденції мали істотний вплив на нерівність. Якщо сімейний

дохід подвоюється на кожному щаблі економічної драбини, то сумарний дохід сімей, які перебувають на ній вище, повинен збільшуватися швидше, ніж дохід сімей, які перебувають унизу. Для значної частини сімей у нижній частині драбини подвоєння доходів не відбувалося, оскільки відносні зарплати жінок зросли, а відносні зарплати менш освічених чоловіків-робітників знизилися, останні стали вважатися менш придатними партнерами для шлюбу. Часто обмеження людського капіталу, через які таким чоловікам складно працювати, робить їх менш бажаними партнерами, не говорячи вже про те, що особистість чоловіка, який хронічно знаходиться без роботи, зазнає негативних змін. Роблячи все менший внесок у сімейний бюджет, такі чоловіки можуть виявитися просто непотрібними – частково тому, що жінки тепер можуть розраховувати на програми соціальної держави як на додаткове, нехай і скромне, джерело доходів.

У США серед найбільш помітних явищ останніх десятиріч слід назвати стратифікацію моделей сім'ї в різних класах і етнічних групах суспільства. Після пом'якшення законів про розлучення в 1960-х рр. кількість розлучених пар зросла. Однак до 1980-х рр. виник новий тренд: кількість розлучень впала в середовищі більш освіченої частини населення, натомість серед менш освічених показник продовжував зростати. Крім того, більш освічені й заможні порівняно частіше вступали в

шлюб. Ураховуючи роль сім'ї як інкубатора людського капіталу, ці тенденції надали додаткового впливу на нерівність. Численні дослідження показують, що у дітей, яких виховували двоє батьків, які продовжують перебувати у шлюбі, частіше виробляється самодисципліна та впевненість у собі, а це сприяє успіхові в житті. Водночас діти (особливо хлопчики), які виростили в неповних сім'ях (або з матір'ю, яка мала тимчасових партнерів), потрапляють до групи ризику.

Глобалізація не спричинила зростаючу нерівність доходів із людського капіталу, однак загострила цю тенденцію. Економіст Майкл Спенс визначає відмінність між ходовими товарами та послугами, які легко імпортувати й експортувати, і неходовими. Ходові товари та послуги все більше імпортуються в розвинуті капіталістичні суспільства з менш розвинених капіталістичних товариств, де вартість робочої сили є нижчою. На тлі аутсорсингу виробництва товарів і стандартних послуг зарплати некваліфікованих і неосвічених працівників у розвинених капі-

талістичних суспільствах падають, якщо цим людям не вдається якимось чином знайти добре оплачувану роботу в неходовому секторі.

Ще в 1980-х роках фінанси були суттєвим, але обмеженим елементом американської економіки. У торгівлі цінними паперами (фондовий ринок) брали участь окремі інвестори, великі чи дрібні, які вкладали власні кошти в акції компаній із хорошими, на їх думку, довгостроковими перспективами. Капітал для інвестицій надавали також великі інвестиційні банки з Уолл-стріт та їхні іноземні партнери, однак у цьому приватному партнерстві сторони в першу чергу ризикували власними грошима. Ситуація почала змінюватися, коли для інвестицій стали доступні більш великі пули капіталу та їх розміщували вже професійні фінансові менеджери, а не самі власники.

Одним із джерел нового капіталу стали пенсійні фонди. За кілька десятиріч після Другої світової війни, коли великі американські галузі перетворилися на олігополії з обмеженою конкуренцією та величезними внутрішні-

ми і зовнішніми ринками, доходи та перспективи давали їм змогу пропонувати своїм співробітникам пенсійні програми із заздалегідь обумовленими виплатами, при цьому ризики брали на себе самі компанії. Однак із 1970-х років конкуренція в американській економіці зросла, корпоративні доходи стали менш стабільними, і компанії (а також різні організації держсектору) вирішили знизити ризики та віддати пенсійні фонди в руки професійних фінансових менеджерів, які повинні були забезпечити значний прибуток. Тепер пенсійні доходи співробітників залежали не від доходів роботодавця, а від долі їхніх пенсійних фондів.

Ще одним джерелом нового капіталу стали кошти університетів та інших неприбуткових організацій, які істотно зросли – спочатку завдяки пожертвам, потім було зроблено ставку на вдале інвестування. Джерелом нового капіталу стали також приватні особи й уряди світу, що розвивається, де швидко економічне зростання в поєднанні з пристрасною до накопичення та прагненням до відносно надійних інвестиційних перспектив забезпечили величезний приплив коштів у фінансову систему Сполучених Штатів.

Розвинена капіталістична економіка дійсно потребує масштабної фінансової системи. Частково це просте продовження поділу праці: делегування рішень щодо інвестування професіоналам дає решті населення ментальний простір займатися тим, що йому

вдається краще або більше турбує. Ускладнення капіталістичної економіки означає, що підприємцям і топ-менеджерам компаній потрібна допомога у прийнятті рішень стосовно того, коли і як залучати нові кошти. Тому приватні інвестиційні фірми, зацікавлені у збільшенні реальної вартості компаній, куди вони вкладають кошти, відіграють ключову роль у стимулюванні економічного зростання. Вирішення цих питань, які повністю захоплюють розум фінансистів і наслідки яких важко переоцінити, вимагає інтелекту, старанності й енергії, тому не дивно, що фахівцям у цій сфері так багато платять. Однак якими б не були вигоди та соціальні переваги, перетворення суспільства на придаток фінансів має згубні наслідки. Вони пов'язані зі зростанням нерівності – верхня частина економічних сходів піднімається ще вище завдяки величезним бонусам фінансових менеджерів, а також із підвищенням незахищеності тих, хто знаходиться внизу (через зосередження на короткострокових економічних вигодах на шкоду вирішенню інших проблем).

У сучасному постіндустріальному середовищі, для якого характерна глобалізація та фінансова експансія, людський капітал відіграє більш важливу роль у визначенні життєвих можливостей, ніж будь-коли раніше. Відповідно, зростає значення сім'ї, і кожне покоління соціологів заново (і багато в чому, на свій жаль) виявляє, що культурна спадщина родини визна-



часе майбутні успіхи в школі та на роботі. Як півстоліття тому писав у «Конституції свободи» економіст Фрідріх Хайєк, головна перешкода для справжньої рівності можливостей полягає в тому, що не існує гідної заміни інтелігентним батькам чи сім'ї, яка здатна збагатити емоційно та духовно. Як наголошується в нещодавньому дослідженні економістів Педро Карнейро і Джеймса Хекмана, «відмінності в рівні когнітивних і некогнітивних здібностей, що залежать від доходу та становища сім'ї, виявляються досить рано і зберігаються після. Школа може тільки збільшити ці відмінності».

Освічені батьки схильні витрачати більше часу та енергії на турботу про дитину, навіть якщо обоє батьків працюють. А сім'ї з потужним людським капіталом, швидше за все, з більшою користю зможуть застосувати вдосконалені засоби розвитку, які пропонує сучасний капіталізм (у першу чергу потенціал для онлайн-розширення кругозору), не потрапивши при цьому в головні пастки (необмежений перегляд телебачення, комп'ютерні ігри).

Журнал The Economist нещодавно повторив стару істину: «У суспільстві з широкою рівністю можливостей становище батьків на драбині доходів не повинно надто впливати на становище дітей». Однак насправді, чим більшою є рівність інституційних можливостей, тим більшого значення набуває людський капітал, культивований у сім'ї. Як писав політолог Едвард Банфілд майже 30 років тому в книзі «Нечес-

тиве місто: Новий візит», «усю освіту побудовано на користь дитини з середнього або вищого класу, оскільки приналежність до середнього або вищого класу означає наявність якостей, які роблять людину особливо сприйнятливою до навчання». Сім'я – не єдиний соціальний інститут, що справляє найбільш потужний вплив на розвиток людського капіталу та успіх людини на ринку. Слід також урахувати такі фактори, як релігія, раса й етнічна приналежність. У 1905 р. в книзі «Протестантська етика і дух капіталізму» соціолог Макс Вебер зазначав, що в релігійно різномірних регіонах протестанти зазвичай більш успішні в економічному плані, ніж католики, при цьому кальвіністи більш успішні, ніж лютерани. Вебер пояснював ці відмінності психологічною схильністю, яку закладає кожна релігія. Кількома роками пізніше в книзі «Євреї і сучасний капіталізм» сучасник Вебера Вернер Зомбарт запропонував альтернативне пояснення відмінностей в успішності груп, ґрунтуючись на культурних і расових особливостях. У 1927 р. їх більш молодий колега Йозеф Шумпетер назвав свою роботу «Соціальні класи в етнічно однорідному середовищі», оскільки був абсолютно впевнений, що в етнічно неоднорідних умовах рівень успішності буде визначатися етнічною приналежністю, а не тільки класом.

У Канаді діти китайців та індіців вчаться набагато краще, ніж вихідці з Карибських островів і з

Латинської Америки. Усе це можна пояснити різницею класових і освітніх засад у тих країнах, звідки прибули іммігрантські групи. Але оскільки самі громади є переносниками й інкубаторами людського капіталу, схеми зберігаються незалежно від часу та місця. Усвідомлення зростання економічної нерівності та соціального розшарування в постіндустріальному суспільстві, природно, викликало дискусію про те, що ж із цим робити. В американському контексті практично всі дають одну відповідь – освіта.

Одна лінія аргументації визначає найважливішим коледж. Відповідно до цієї логіки розрив між життєвими можливостями тих, хто закінчив коледж, і тих, хто не зміг цього зробити, збільшується, тому якомога більше людей повинні вчитися в коледжі. На жаль, незважаючи на зростаючий відсоток американців, які відвідують коледж, їхні знання не обов'язково збільшуються. Значна кількість студентів не готова до навчання на рівні коледжу, багато хто так і не отримує диплом,

інші все ж його отримують, але стандарти знань мають набагато нижчі, ніж зазвичай це пов'язується з наявністю диплома коледжу.

Капіталізм нині продовжує виробляти блага та надавати все більше можливостей для самоосвіти й особистого розвитку. Однак зараз як ніколи плюси поєднуються з мінусами, головними з яких є зростаюча нерівність і незахищеність. Як точно підмітили Маркс і Енгельс, капіталізм від інших соціально-економічних систем відрізняють «невпинні перевороти у виробництві, безперервне потрясіння всіх суспільних відносин, вічна непевність і рух».

Наприкінці XVIII ст. найбільший американський теоретик і практик політекономії Олександр Гамільтон поділився глибокими спостереженнями з приводу неминучої подвійності соціальної політики у світі творчого руйнування: «Доля людини, закладена самим Провидінням, полягає в тому, що до будь-якого блага, яким вона користується, додається зло, будь-яке джерело щастя стає дже-



релом негараздів, крім Доброчесності – єдиного чистого блага, дозволеного людині в її мирському існуванні... Дійсний політик... віддає перевагу тим інститутам і планам, які роблять людей щасливими відповідно до їх природних прагнень, які примножують джерела індивідуального користування та збільшують національні ресурси і міць, намагаючись у кожному разі використовувати всі складові, які підійдуть для попередження або виправлення зла, що завжди супроводжує мирські блага».

Одним із можливих рішень проблеми зростаючої нерівності та незахищеності є простий перерозподіл доходів від верхів до низів економіки. Однак на цьому шляху є дві перешкоди. По-перше, ті ж сили, які призвели до зростання нерівності, з часом зміцняться, вимагаючи все більше або в крайньому, агресивному, разі нового перерозподілу. По-друге, у певний момент перерозподіл викликає обурення і фактори, що стимулюють економічне зростання, перестають працювати. Певний ступінь постринкового перерозподілу через податки можливий і навіть необхідний. Однак визначення ідеального варіанта, безумовно, викличе суперечки, і в будь-якому разі це не вирішить усіх проблем.

Друге рішення – за допомогою державної політики скоротити розрив між індивідом і групою шляхом надання преференцій відстаючим – може виявитися гіршим самої хвороби. Незважаючи на благі наміри, спеці-



ально введені переваги для певних категорій громадян неминує викличуть почуття несправедливості у решти населення. Ще більшу ціну доведеться заплатити з точки зору економічної ефективності, оскільки за визначенням така політика призведе до просування менш кваліфікованих працівників на позиції, яким вони не відповідають, хоча й заслуговують. Так само заборона на використання критерію заслуг у освіті при прийомі на роботу та видачу кредиту просто тому, що це надає «диференційованого впливу» на долю різних груп або сприяє нерівності соціальних результатів, неминує позначитися на якості освітньої системи, трудових ресурсів та економіки в цілому.

Третє рішення – захоплення постійних і корисних для всіх економічних інновацій – виглядає більш багатообіцяючим. Поєднання Інтернету та комп'ютерної революції може виявитися порівняним з появою електрики, що докорінно змінила всі сфери діяльності, безпрецедентно трансформувавши суспільства в цілому. До того ж Інтернет радикально підвищив швидкість передавання

знань, які є ключовим фактором капіталістичного економічного зростання щонайменше з XVIII століття. Якщо додати до цього потенціал інших сфер діяльності, що перебувають поки в зародковому стані, таких як біотехнології, біоінформатика та нанотехнології, то перспективи майбутнього економічного зростання та подальшого покращення життя людини здадуться цілком райдужними. Проте навіть подальше просування інновацій і відновлення економічного зростання не зможуть ліквідувати або суттєво скоротити соціально-економічну нерівність і незахищеність, оскільки відмінності між індивідами, сім'ями та групами зберуть свій вплив на розвиток людського капіталу та професійні досягнення.

Що зробити, щоб капіталізм продовжував залишатися легітимним і привабливим для всього населення – тих, хто перебуває на нижньому та середньому щаблі соціально-економічної драбини, а також поряд із вершиною, тобто і переможених, і переможців? Необхідно проводити і за необхідності реформувати державні програми, які допомагають зменшити незахищеність, пом'якшити

провали на ринку та підтримувати рівність можливостей. Такі програми вже існують у багатьох країнах розвинутого капіталістичного світу, включаючи Сполучені Штати, і слід визнати, що вони служать найважливішій меті та повинні бути збережені, а не скорочені. Державні витрати на соціальне забезпечення – це адекватна відповідь на деякі проблемні риси капіталізму, а не чудовисько, яке треба морити голодом.

Таким чином, головна проблема державної політики в розвинутому капіталістичному світі полягає в тому, щоб підтримувати рівень економічного динамізму, забезпечувати зростання загального добробуту, не скорочуючи при цьому витрати на соціальні програми. Тим самим життя громадян в умовах зростаючої нерівності та незахищеності залишатиметься прийнятним. Різні країни пропонують різні підходи до вирішення цієї проблеми залежно від своїх пріоритетів, традицій, масштабів, демографічної та економічної ситуації (помилка полягає в тому, що уряди можуть із легкістю переймати досвід один одного, коли справа стосується державної політики). Точкою відліку могла б стати відмова і від політики привілеїв, і від політики, що нагнітає напруженість, створення чіткого уявлення про те, що таке капіталізм, без його ідеалізації або демонізації.

Висловлюємо щирю подяку журналу «Россия в глобальной политике» за право публікації цього матеріалу.